

УДК: 141.30

ДИСКУРС КАПІТАЛІСТИЧНОГО СУБ'ЄКТА

Волков О.Г. (м. Мелітополь)

Анотації

У статті досліджується дискурс капіталістичного суб'єкта. Виділяються такі сенси існування як індивідуалізм, свобода і володіння власністю і їх вираз в дискурсі. Виділяється деіндивідуалізація влади як феномен капіталізму. Розглядаються основні суперечності і дух капіталізму, а також роздвоєння свідомості суб'єкта капіталізму і манія виробництва.

Discourse of capitalist subject is probed in the article. Such senses of existence as individualism, freedom and possessing a property and their expression in discourse are selected. Deindividualized power as the phenomenon of capitalism is selected. Basic contradictions and spirit of capitalism, and also split of consciousness of subject of capitalism and mania of production are examined.

Ключові слова

КАПІТАЛІСТИЧНИЙ СУБ'ЄКТ, ДИСКУРС КАПІТАЛІЗМУ, ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, ЛОГІКА ІСНУВАННЯ, ПОКЛОНІННЯ ЗНЕОСОБЛЕНОМУ, ТРАНСПОНУВАННЯ, ПРОДУКУВАННЯ СУБ'ЄКТА, ІМПЕРАТИВ СВОБОДИ

Вступ

Актуальність дослідження політичного дискурсу обумовлена потребою осмислення соціальної рефлексії сучасності, зокрема суб'єкта капіталізму, для цього слід звернутися до дослідження основних сенсів існування, підходу, типовому для представників французької школи дискурсу [7]. Водночас як методологічну основу доцільно використовувати роботи з етики дискурсу, зокрема, К.-О. Апеля і Ю. Габермаса [1, с. 11]. Основною метою статті є аналіз своєрідності дискурсу капіталізму; як завдання виділяється виявлення основних сенсів існування, імперативів, екзистенцій, які реалізуються у дискурсі капіталізму, окрім цього, розглядається логіка існування суб'єкта капіталізму.

Мета статті: дослідити капітал як субстанцію та екзистенцію свободи; розкрити сутність власності і теорії суспільного договору; дати аналіз езистенціології суб'єкта капіталізму; розкрити основні суперечності та дух капіталізму; визначити, що являє собою транспонування суб'єкту.

Обговорення проблеми

а) Капітал як субстанція та екзистенція свободи

Реалізація суб'єкта у творенні породжує капітал як цінність створеної власності, при цьому капітал може належати як суб'єктові, так і

індивідуальності, оскільки він є результат виробничої діяльності, його цінність полягає в тому, що він, як субстанція, здатна породжувати самого себе. Особливість капіталістичного суб'єкта полягає у підкоренні капіталу як субстанції і покладанні на себе зобов'язання проявляти про нього турботу і примножувати; це стає можливим завдяки накопиченню, яке і є виявленням турботи про капітал, а також розумного застосування; володіння капіталом дає можливість бути матеріально незалежним, тому не випадково, вимога свободи виявляється у дискурсі капіталістичного суб'єкта-в-собі; ця вимога належить до екзистенції свободи. Чому екзистенція свободи є основною саме для суб'єкта капіталізму, а не наприклад, протестного суб'єкта, свідомість якого також містить імператив свободи? Це обумовлено тим, що протестний суб'єкт не знає, що таке свобода, хоча прагне до неї; крім того, його сутність суперечить змісту свободи, оскільки протест припускає узурпацію влади, а суб'єкт капіталізму переживає стан свободи за наявності капіталу, який є умовою забезпеченості та незалежності, а також володіння самим собою як власністю; тому незалежність суб'єкта виникає від володіння власністю; це є свобода суб'єкта як здатність забезпечити своє існування незалежно від положення справ, а забезпеченість виникає як наслідок того, що при накопиченні зберігаються результати творення, тому що до процесу творення залучається капітал, завдяки використанню якого створюються умови для творчості; як наслідок суб'єкт капіталізму, так само, як і суб'єкт солідарності, відрізняється яскраво вираженою здатністю продукування самого себе.

Неправильним буде зведення капіталу тільки до грошей, які є предметом володіння; якщо гроші розглядаються як основна мета, то це приводить до припинення їх використання як засобу творення, що свідчить про виникнення манії накопичення, свого роду соціальної шизофренії, яка є роздвоєнням особистості: з одного боку, звеличення самого себе, з іншого, преклоніння перед абстрактним втіленням вартості. Телеологія дискурсу капіталізму включає орієнтацію на капітал, здатний породжувати, відповідно до положення К. Маркса, додаткову вартість, оскільки володіння капіталом є передумовою організації виробництва; капітал як мета вказує на відмінність телеології капіталістичного суб'єкта, наприклад, від телеології суб'єкта солідарності, оскільки для останнього основною метою виступає творення. По відношенню до суб'єкта й індивідуальності капітал є власністю, тобто тим, чим володіє він у такій же мірі, як і самим собою; власність як володіння припускає вже право на збереження та володіння капіталом; на наш погляд, інститут права виникає у результаті усвідомлення потреби збереження власності, у тому числі й самого себе; тому у капіталізмі індивідуальність також є власністю, при цьому такою власністю, яка здатна породжувати нову.

б) Власність і теорія суспільного договору

Теорію суспільного договору можна трактувати як початок дискурсу капіталізму: якщо до виникнення суспільного договору власність співвідносилася тільки із індивідуальністю як її джерелом, то, починаючи з нього, вона співвідноситься із державою як первинним суб'єктом; а приклад індивідуалізації власності можна знайти у „Руської правді”, де передбачається, що князь має перше право на власність, тому усі штрафи поступають у казну саме князеві: „Уб'є чоловік чоловіка, то мстить брат за брата, або син сестри, якщо не буде ніхто мстити, то 40 гривень за убитого” [6, с. 34]. Знайомство з текстом документу дозволяє зробити висновок, що власником виступає індивідуальність, якій присвячена більшість статей; ми бачимо також прояв відношення до багатства, наприклад: „Якщо хто поїде на чужому коні не спитавшись, то сплатить 3 гривни”; таким чином власність розглядається по відношенню до індивідуальності, а саме, чоловіка, тобто вільного громадянина [6].

Із суспільного договору починається деіндивідуалізація влади, саме тому Т. Гоббс називає державу Левіафаном: „Бо мистецтвом створений той великий Левіафан, який називається Республікою, або Державою (Commonwealth, or State), з латинської – Civitas, і який є лише штучною людиною, хоча сильнішою, ніж природна людина, для її охорони і захисту якої він був створений” [4]. Держава є суб'єкт, як „штучна” людина, на яку покладається відповідальність, по-перше, за найприроднішу людину, по-друге, за збереження власності, яка йому належить. Г. Гегель також розглядає власність щодо суб'єктивності особистості: „Розумність власності полягає не у задоволенні потреб, а у тому, що знімається гола суб'єктивність особистості. Лише у власності особистість виступає як розум” [3, с. 101]. Відповідно до традицій раціоналізму Г. Гегель розуміє власність як сферу, в якій розум здатний проявити себе, і тому він відмовляється бачення власності як виявлення потреб, отже, виявлення волі, як потім вона розуміється у марксизмі. Приймаємо за похідне ці положення одночасно, таким чином, з одного боку, власність є результатом застосування розуму, з іншого, володіння власністю можливо за наявності волі до влади і підпорядкування процесу створення власності суб'єктові; тому власність розглядатимемо не тільки як продукт інструментального використання розуму, але і як сферу реалізації потреб, тим більше що володіння власністю істотно впливає на стан індивідуальності і суб'єкта за допомогою оцінки себе як гідного, здатного, активного і так далі; відзначимо, що у дискурсі капіталізму артикулюють не лише позитивні переживання і стани суб'єкта капіталізму, але й негативні, такі як зарозумілість і презирство, ненависть і себелюбство тощо.

с) Екзистенціологія суб'єкта капіталізму

Ми обговорюємо питання екзистенціології, тобто логіки існування суб'єкта капіталізму: коли ми говоримо про те, що наявність й розмір власності впливає на суб'єкта капіталізму, то це означає, що суб'єкт

переживається та ідентифікується відносно власності; це переживання може бути різним: від повної зневаги до жадності, але у будь-якому випадку наявність або відсутність власності впливає на стан суб'єкта; наявність власності виявляється в упевненості, оптимізмі, відчутті самодостатності, усвідомленні власної цінності, і, головне, можливості застосувати свій розум, і тим самим бути корисним; володіння власністю породжує активність, відповідно, інтенсивну продуктивність, готовність до творчості. Нагадаємо, що ми розглядаємо логіку існування, і відповідно, дискурс, суб'єкта-в-собі, тому наведемо можливі вислови, що виражають стан суб'єкта: „Ми являємо собою одну з найрозвиненіших держав світу, і тому на нас лежить особлива відповідальність. У першу чергу, ми повинні забезпечити безпеку і рівні партнерські відносини”. Звернемо увагу, що переживання володіння значною власністю виявляється в усвідомленні власної сили; у цьому вислові індивідуальність ідентифікує себе з суб'єктом; але можливі й інші відносини суб'єкта і індивідуальності, на які звертає увагу М. Штірнер, який у своїй роботі „Єдиний і його власник” виділяє первинність індивідуальності: „Тому ми обидва, держава і я – вороги. Мене, егоїста, благо цього людського суспільства нітрохи не цікавить: я нічого йому не жертвую, я тільки користуюся ним, обертаючи його в мою власність і моє творіння, тобто я знищую його і створюю замість нього союз егоїстів” [13, с. 47]. Заперечення держави, про яке пише М. Штірнер, може мати місце, якщо підставою для цього виступає потреба володіння власністю саме для окремої індивідуальності; але при цьому заперечення, безумовно, повинно бути обмежено, оскільки саме держава здатна забезпечити збереження і примноження власності; тому обґрунтування індивідуалізму М. Штірнером має значення лише за тієї умови, що воно не впливає негативно на цілісність власності. „Абсолютний” егоїзм, особливу значущість якого відстоює М. Штірнер, має межі у самій індивідуальності як володарці власності; проте він безумовно має рацію, коли виділяє наявність індивідуалізму, який набуває поширення у суб'єкті капіталізму; індивідуалізм, безумовно, слід вважати проявом сутності суб'єкта капіталізму. Що може бути для нього природніше, ніж прагнення до наживи, придбання і накопичення, які й є проявами індивідуалізму, який описується М. Штірнером; він є складовою його сутності, і виникає як результат усвідомлення індивідуальності як власника, як показано у роботі „Єдиний і його власник”. Саме володіння собою як власністю є причиною того, що індивідуальність може проголосити, що вона нічим не зобов'язана ні державі, ні суспільству, і що все, що вона досягла – це результат виснажливої праці, здатності застосовувати свій розум, уміння знаходити проблеми та їх вирішення, бути активним і заповзятливим, здатним мобілізувати себе у разі потреби і так далі. При всій позитивності індивідуалізму, слід зазначити, що його крайні форми містять досить агресивні сенси, опис яких ми бачимо і у роботі

М. Штірнера: „Навіщо мені ділитися з цими нікчемними людя, які не здатні використовувати свій розум, хоча наявність цього розуму можна поставити під сумнів” [13, с. 56]. Це нігілізм, причиною якого виступає досвід творення і заперечення недосконалості; отже, індивідуалізм капіталізму часом носить цинічний характер, а його результатом виявляється атомарний суб'єкт, який складається з автономних індивідуальностей, егоїстичних по своїй сутності. Відповідно, такий суб'єкт є сукупністю індивідуальностей, кожна з яких діє на свій розсуд; його основна мета – продукування власності, тому якщо звернемося до сенсів існування, то у першу чергу виділимо преклоніння перед тими, хто володіє значною власністю, і презирство до тих, хто її не має; як наслідок суб'єкт капіталізму розколюється на тих, хто володіє значною власністю, тобто, багатих, і тих, у кого вона відсутня, тобто бідних: якщо перші випробовують до других презирство, то другі до перших – заздрість або ненависть; як наслідок суб'єкт розколюється на дві протилежні частини. Ситуація, що достатньо детально розглядається у марксизмі, зокрема у „Маніфесті комуністичної партії” як протистояння двох класів: капіталістів і робочих [9]. Таким чином, у суб'єктові капіталізму виникає проблема неадекватної цінності індивідуальності, оскільки вона оцінюється щодо тієї власності, якою володіє, а не, наприклад, здатності мислити; це призводить до деіндивідуалізації, оскільки власність не відноситься до сутності людини; індивідуальність оцінюється тільки залежно від здатності продукування власності, тільки успіх є показником того, яким чином індивідуальність досягла добробуту. Що ж таке успіх? Він виявляється формою успішності, тобто, здатності змінити себе відповідно зміні потреб, вимоги, проти якої заперечував Г. Гегель, коли розглядав відношення особи і власності.

d) Основні суперечності та дух капіталізму

Поклоніння перед успіхом як зовнішньому виявленні індивідуальності підміняє визнання її самоцінності, своєрідності і унікальності; індивідуальність викликає зацікавленість тільки тоді, коли надзвичайний попит мають результати її продукування, що виражається у розмірі її власності. Трагедія капіталізму полягає не у пригнобленні, як вважають марксиста, а у поклонінні знеособленому, що приводить до деградації суб'єкта; не можна також погодитися з положенням марксизму, згідно якому розвиток капіталізму приводить до ще більшого „зубожіння народних мас”; зовсім навпаки, поклоніння власності обумовлює її продукування, отже, зростання рівня забезпеченості, але основний парадокс полягає у тому, що забезпечена індивідуальність виявляється „нікому не потрібною”, ізольованою, „покинутою”, як сказав би М. Гайдеггер, що приводить до соціального відчуження індивідуальності, і, як результат, атомарності суб'єкта [12]. Отже, ми виділили два протилежні стани капіталізму: одне з них припускає наявність протистояння між багатими і бідними, яке передбачає

виявлення незадоволеності системою розподілу власності, і цей стан породив марксизм, який пророчив соціальну революцію, а потім виникнення комунізму, в якому це протистояння знімається; інший стан суб'єкта капіталізму припускає наявність суперечності між зростаючим добробутом і падінням рівня самоцінності індивідуальності, що приводить до деградації суб'єкта капіталізму. Вказані суперечності є типовими для суб'єкта капіталізму, і кожне з них указує на певний стан; і те й інше має місце і артикулюється у політичному дискурсі, наприклад, суперечність між багатими і бідними отримала свій вираз у соціалістичних революціях та подальшому виникненні соціалізму: далі, суперечність між забезпеченістю й індивідуалізмом виражається у національних кризах, які трансформуються у глобальні, в першу чергу, економічні, водночас, прогнози марксизму не у всьому збуваються, оскільки характер відносин в суб'єктові залежить також від стану його духу, один з аспектів якого розглянув М. Вебер у роботі „Дух капіталізму”, де він відстоює положення, що на розвиток капіталізму значною мірою впливає рівень моральності, який забезпечують протестантські секти, в яких створюються сприятливі умови для розвитку бізнесу [2]. Він описує ситуацію, в якій деіндивідуалізація та деградація усуваються моральними засадами протестантизму, в яких власність не є об'єктом поклоніння, а нігілістичний індивідуалізм знімається сенсами існування, що створюють ґрунт християнської віри.

е) Транспонування суб'єкта

Заслуга М. Вебера полягає в тому, що він вводить як основний показник розвитку політичного суб'єкта стан духу, точніше, рівень моральності, який обумовлює продуктивність використання розуму для продукування власності й досягнення високого рівня добробуту; тоді як К. Маркс і Ф. Енгельс при дослідженні політичної економії не надавали значення моральним чинникам, а релігію вважали помилкою, що є причиною декілька спрощеної моделі історичного розвитку суспільства. Проте марксистська теорія цілком достовірно описує ситуації політичних криз, коли протистояння багатих і бідних значно загострюється, що приводить до жорсткого протистояння, інакше кажучи, до соціальних революцій; коли єдиною умовою продукування власності виявляється економічне примушення, протистояння багатих і бідних досягає апогею, і знаходить вираз у революціях, які можуть бути причиною руйнування суб'єкта капіталізму. Якщо ми виділяємо це протистояння, то повинні мати на увазі, що при цьому модус свідомості капіталістичного суб'єкта змінюється на протестний, відповідно, це протистояння слід розглядати при дослідженні протестного суб'єкта; але, ми повинні також розуміти, що капіталістичний суб'єкт володіє значними політичними ресурсами для зняття цього протистояння, тому його можна вважати дійсною небезпекою, якщо воно провокуватиметься з боку іншого з метою руйнування. Отже, джерело політичних змін слід шукати у своєрідності

сенсів існування політичного суб'єкта, які артикулюються у свідомості й виявляються у дискурсі, як тільки вони істотно трансформуються, то виникає абсолютно інший суб'єкт навіть за умови, що не змінюється склад індивідуальностей, які його утворюють; тому правильніше говорити про мутацію, тобто, перетворення одного суб'єкта в інший, або про транспонування, тобто перехід в інший стан, що пов'язане із зміною дискурсу. Таким чином, один і той же реальний політичний суб'єкт може змінити модус свідомості, наприклад, у випадку активізації протистояння, з капіталістичного на протестний, а, відповідно змінюються дискурс, тому поведінка, дії, ухвалення рішень цього нового суб'єкта будуть вже абсолютно іншими. Слід мати також на увазі, що політичний суб'єкт є сукупністю локальних суб'єктів, один з яких посідає домінуючу позицію; тому транспонуванням буде зміна домінування локального суб'єкта з іншим модусом свідомості, і, відповідно, саме його дискурс виявляється пануючим, – це положення справедливе і по відношенню до суб'єкта капіталізму, оскільки він може складатися із локальних суб'єктів з протестним, підданським, солідарною свідомістю, а його транспонування можливе, якщо який-небудь з них, залежно від положення справ, що склалося, стає домінуючим, і тоді суб'єкт капіталізму може трансформуватися, наприклад, у протестний.

Висновки

У дискурсі капіталізму виявляється усвідомлення свободи за допомогою підпорядкування капіталу як субстанції, коли свобода ототожнюється із забезпеченістю та незалежністю індивідуальності від суб'єкта; при цьому капітал неправильно ототожнюватиме з володінням грошима, оскільки суттю капіталу є здатність породжувати новий капітал, а також стимулювати активність індивідуальності, у тому числі й дискурсивну. Початком дискурсу капіталізму слід вважати виникнення теорії суспільного договору, яке позначило деіндивідуалізацію владних відносин, у зв'язку з виникненням держави як суб'єкта влади. Виділимо, що відносини до власності породжують суперечності між індивідуальностями, відповідно, в дискурсі капіталізму виражаються не тільки позитивні переживання, викликані усвідомленням її володіння, але і негативні, обумовлені її відсутністю. Екзистенціологія суб'єкта капіталізму пов'язана з переживанням власної сили за наявності власності й здатності впливати на політичну ситуацію; суб'єкт капіталізму також ґрунтується на індивідуалізмі, нігілізм якого виявляється у запереченні держави як суб'єкта влади, проте дане заперечення має межі у здатності держави захистити власника. Індивідуалізм продукує такі сенси існування як преклоніння перед тими, хто є власником і презирство до тих, хто не має власності, тому саме власність призводить до виникнення ситуації протистояння і неадекватної цінності індивідуальності й відчуження. На відношення до власності, тим самим змісту дискурсу капіталізму, істотно впливає стан моральності, який, як

виділив М. Вебер, залежить від культурних процесів, зокрема впливу релігії на економічні відносини тощо. При капіталізмі можливо виникнення позитивних моральні відносини, а їх свідоцтвом є наявність інституту добродійності, в якому відсутнє поклоніння власності, відповідно, власність використовується для надання допомоги, соціальної підтримки, активізації творчих здібностей тощо.

Перспективи подальших досліджень: аналіз методологічних засад дискурсу капіталістичного суб'єкта.

Джерела

1. Апель К.-О. Трансформация философии. – Пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М.: Логос, 2001. – 338 с. – (Университетская библиотека).
2. Вебер М. Дух капитализма. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послеслов. Ю. Н. Давидова, предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права: Пер. с нем. Б. Г. Столпнера и М.И. Левиной / Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – Мысль, 1990. – 524 с. – (Философское наследие).
4. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т. 1 / Пер. с англ.; Сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – М.: Мысль, 1989. – 622 с. – Философское наследие; Т. 107).
5. Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения: Пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с. – (Philosophi).
6. Зимин А.А. Правда русская / РАН; Институт российской истории; Федеральная архивная служба России. Российский гос. архив древних актов / В. Л. Янин (отв. ред.). – М. Древнехранилище, 1999. – 424 с.
7. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. Португал. / Общ. Ред.и вступ. Ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. – М.: Прогресс, 2002. – 416 с.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т.1. – М.: Политиздат, 1987. – 811 с.
9. Маркс К. Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии // Сочинения. – 2 изд. – Т.4.
10. Тоффлер О. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI в.: Пер. сангл. В. В. Белоскоков и др., Науч. ред., авт. пред. П. С. Гуревич. – М.: АСИ, 2003. – 669 с. – (Philosophia).
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. / Под ред. Д. В. Складнева. – Изд. 2. – СПб, 2006. – (Слово о сущем).
12. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер с нем. / Сост., перев., вступ. ст., коммент. и указат. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с. – (Мыслители XX в.).
13. Штирнер М. Единственный и его собственник: Пер. с нем. Б. В. Гиммельфарба и М. Л. Гохшиллера. – СПб: Азбука, 2001. – 442 с. – (Азбука-Классика).

Стаття надійшла 10.04.2009 р.